

George Bogdan ȚĂRA
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Despre latinitatea verbelor
românești „mai frecvente”
în secolul al XIX-lea**

Abstract: (On the Latinity of the Romanian Verbs „occurring more frequently” during 19th century) For the author of a Romanian grammar book from the beginning of the 19th century (Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, 1826), the selection of verbs which appear “more frequently in everyday speech” offers the necessary material for creating a model that can be followed in the use of language. During the broad re-Latinization/re-Romanization process of the Romanian language, usual Romanian words are compared to their Latin equivalents in the normative works of the Transylvanian School philologists. Paradoxically, the difference between the Latin word and the Romanian etymon underlines the proximity of Romanian to Latin and to the other Romance languages. Our approach suggests an etymological perspective upon the selected verbs and wants to sort them into categories which are relevant for the origin of the Romanian vocabulary: verbs inherited from Latin, which have a correspondent in Classic Latin, verbs inherited from non-attested Latin terms.

Keywords: verb, Latin, Romanian, etymology, Transylvanian School.

Rezumat: Pentru autorul unei gramatici a limbii române de la începutul secolului al XIX-lea (Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, 1826), selecția verbelor care apar „mai frecvent în vorbirea zilnică” oferă materialul necesar pentru crearea unui model de urmat în uzul limbii. În cadrul procesului amplu de relatinizare/eromanizare a românei, în scrierile normative ale filologilor Școlii Ardelene, cuvintele românești uzuale sunt comparate cu echivalentele lor latinești. În mod paradoxal, diferența dintre cuvântul latin și etimonul cuvântului românesc pune în evidență tocmai apropierea românei de latină și de celelalte limbi romanice. Demersul nostru propune o perspectivă etimologică asupra verbelor selectate și urmărește încadrarea acestora în categorii relevante pentru originea lexicului românesc: verbe păstrate din latină, care au corespondent în latina clasică, verbe păstrate din latină, care au corespondent în latina târzie, verbe moștenite din termeni latinești neatestați.

Cuvinte-cheie: verb, limba latină, limba română, etimologie, Școala Ardeleană.

1. Unul dintre aspectele cele mai importante ale activității filologilor ardeleni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea este legat de selecția între ceea ce memoria limbii comune a păstrat și ceea ce urma a fi păstrat, având în vedere nu numai nevoile uzului, ci și necesitatea de modernizare și normare a limbii. Ca autori de lucrări normative în momentul cel mai important al formării conștiinței lingvistice la români, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu, Petru Maior

(și ceilalți colaboratori ai *Lexiconului de la Buda*) au propus modele de urmat în ceea ce privește grafia, formele și sensurile celor mai frecvente elemente lexicale din română. În acest sens, gramaticile lor sunt completate cu capitole ample de vocabular specific perioadei în care și-au desfășurat activitatea. Pentru cercetătorul actual, aceste liste de cuvinte, al căror sens este fixat prin juxtapunerea corespondentelor din latină, germană și maghiară, sunt o radiografie, pe domenii, a lexicului românesc, însă, pentru vremea respectivă reprezentau adevărate modele de urmat în comunicarea orală și în scrisă. Totodată, prin echivalarea termenilor românești cu cei latinești, sunt puse în evidență atât asemănările, cât și diferențele dintre cele două limbi.

2. Spre deosebire de autorii de gramatici menționați mai sus, Ioan Alexi, în *Gramatica daco-romana sive valachica* (Viena, 1826), propune cel mai amplu inventar de cuvinte românești cu echivalent latinesc. Ordonat, asemenea celorlalte gramatici latinești ale limbii române, în funcție de domenii și sfere de activitate, *Vocabularium daco-romanum et latinum* propus de I. Alexi este completat cu o listă care cuprinde *Quaedam adjectiva magis familiaria et magis usitata*¹, precum și alta cu *Verba quae in sermone quotidiano frequentius occurrunt*². La aceasta din urmă ne vom referi în lucrarea de față.

Orice listă de termeni, în cazul în care nu-și propune să fie exhaustivă, reprezintă o alegere, o selecție asumată de către autorul ei. La numai un an de la publicarea celei mai complexe lucrări lexicografice de până atunci, *Lexiconul de la Buda* (1825), I. Alexi face o sinteză a verbelor românești după criteriul frecvenței. Demersul său nu este unul nou, deoarece Ioan Piuariu-Molnar, în *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena 1788, stabilise deja un inventar „în care sunt prezentate probabil cele mai cunoscute verbe” (Piuariu-Molnar II, 2018, 7). Este foarte posibil ca lista mult mai amplă a verbelor selectate de renumitul medic să fi constituit un exemplu și o sursă pentru I. Alexi, în ciuda diferențelor dintre ele. Cele aproximativ 730 de verbe românești reținute de I. Alexi primesc un corespondent latin sau o sintagmă latinească, cu rol explicativ.

Structura etimologică a listei de verbe este variată și cuprinde: cuvinte moștenite din latină, al căror etimon este atestat în latina clasică sau în latina târzie, cuvinte păstrate din latină, dar neatestat, împrumuturi din latină, franceză, slavă, maghiară și neogreacă, numeroase cuvinte formate în limba română de la substantive, adjective, verbe etc. moștenite din latină, dar și verbe românești formate de la împrumuturi din latină și franceză sau de origine slavă, maghiară, turcă, neogreacă, precum și de la onomatopee. Deși elementul latin (prin cuvintele moștenite și prin cele formate în română) este predominant, varietatea originii verbelor dovedește faptul că, în selectarea lor, nu s-au folosit criterii restrictive în ceea ce privește etimologia lor.

¹ „Câteva adjective mai cunoscute și mai folosite”.

² „Verbe care se întâlnesc mai frecvent în vorbirea zilnică”.

În lucrarea noastră ne vom limita la verbele păstrate din latină. Echivalarea acestora cu propriul lor etimon relevă importanța cantitativă și calitativă a elementelor lexicale care au asigurat continuitatea de la latină la română. Pe de altă parte, verbele moștenite, care au primit echivalente diferite din limba latină, au fost grupate în mai multe categorii relevante pentru diferențele dintre etimonul lor și termenul echivalent din latina clasică, precum și pentru schimbările semantice înregistrate de etimon.

Pentru a înțelege dinamica acestor modificări, am folosit ca suport teoria schimbării lingvistice, a lui Eugeniu Coșeriu.

3. Chiar dacă relevarea latinității limbii române a fost un deziderat al tuturor reprezentanților Școlii Ardelene în lucrările normative (gramatici, lexicoane), elaborate de aceștia în limba latină, continuitatea dintre cele două limbi reiese în mod implicit prin comparații de ordin lexical.

Alcătuiind o listă a celor mai uzuale verbe românești și stabilind echivalentele lor în limba latină, Ioan Alexi realizează, de fapt, o comparație între două momente din istoria unei singure limbi. În termeni saussurieni, autorul compară două tranșe de sincronie, una caracteristică latinei clasice și alta care se dorea relevantă pentru româna începutului de secol al XIX-lea. Însă, comparația între două stadii diferite ale aceluiași sistem pune în evidență tocmai continuitatea acestuia în plan istoric. Din perspectiva teoriei limbii, putem înțelege mai bine acest proces recurgând la cunoscuta teorie coșeriană a schimbării lingvistice, potrivit căreia un sistem lingvistic nu este static, ci dinamic. Așa cum arată Eugeniu Coșeriu în celebra sa lucrare *Sincronie, diacronie și istorie* „« stările de limbă » nu sunt etape statice, ci momente ale unei continue sistematizări” (Coșeriu 1997, 243) și astfel „descrierea unui obiect istoric este un moment al istoriei lui” (Coșeriu 1997, 244). Eruditul lingvist consideră că „nu există nicio deosebire esențială între « facerea » limbii – adică schimbarea propriu-zisă – și « refacerea » ei, continuitatea ei” (Coșeriu 1997, 212), spre deosebire de Ferdinand de Saussure care „n-a văzut că și în celelalte cazuri, inclusiv în cazul schimbării fonetice, schimbarea este, înainte de toate, o deplasare a normei către alte realizări permise de sistem, iar formele noi coexistă multă vreme cu cele vechi” (Coșeriu 1997, 212-213). Concepând limbajul ca *ἐπέργεια*, ca activitate permanent creativă, „schimbarea e înțeleasă ca o « facere » sistematică a limbii” (Coșeriu 1997: 237), „ca o permanentă construire a sistemului” (Coșeriu 1997, 237). Această continuă facere prin schimbare este posibilă grație potențialităților oferite de sistem. Ele se pot actualiza în funcție de nevoile de inovare.

O concluzie relevantă pentru demersul nostru este aceea că „*Limba se face prin schimbare* și „moare” ca atare atunci când încetează să se schimbe” (Coșeriu 1997, 246).

Punând în relație româna cu latina clasică (și, totodată, limbă de cultură a vremii sale), I. Alexi compară stadiul unei limbi în schimbare, cu imaginea statică a unui stadiu fixat al latinei ca limbă conservată în scris. Latina considerată „clasică” coexistă, însă, cu o parte din perioada în care latina era și limbă vorbită. Prin urmare, la nivel lexical

și semantic, echivalentele latine folosite pentru explicarea termenilor românești moșteniți dovedesc niveluri diferite de continuitate și de schimbare.

Chiar dacă E. Coșeriu nu consideră inovarea ca fiind „esențială pentru problema schimbării lingvistice”, deoarece aceasta din urmă „reprezintă difuzarea sau generalizarea unei inovații (Coșeriu 1997, 71), o tipologie a inovațiilor „prezintă interes pentru cercetarea modurilor în care vorbirea depășește limba constituită” (Coșeriu 1997, 71):

„O inovație – lăsând la o parte posibilele, dar foarte rarele creații *ex nihilo* – poate să fie: a) o *alterare* a unui model tradițional; b) o *selecție* între variante și moduri isofuncționale existente în limbă; c) o *creație sistematică* („invenție” de forme în concordanță cu posibilitățile sistemului); d) un *împrumut* din altă „limbă” (care poate fi total sau parțial și, față de modelul său, poate implica și o „alterare”); e) *un fapt de economie funcțională* (neglijarea distincțiilor superflue în discurs)” (Coșeriu 1997, 70).

După cum se poate vedea, inovația înseamnă creație, dar și selecție, în urma căreia forme și sensuri existente la un moment dat sunt abandonate și înlocuite, fără ca lipsa ori schimbarea lor să afecteze sistemul. Deși însuși autorul acceptă faptul că această tipologie ar putea fi completată, ea explică originea celor mai importante cazuri de schimbări lexicale și semantice în trecerea de la latină la română.

Folosind un număr cât mai mare de exemple din lista lui I. Alexi, am identificat cazurile de concordanță între cuvântul românesc și etimonul lui, propus ca explicație, și am urmărit diversele tipuri de situații în care verbul românesc este tradus prin termeni diferiți de etimonul latinesc. Prin observarea celor din urmă, am putut constata diverse tipuri de schimbări formale și, mai ales, semantice, adoptate în cadrul limbii latine sau în evoluția ei spre română.

Data fiind natura vastă, însă limitată a surselor limbii latine din perioada Antichității, este necesar să precizăm că neatestarea în scris a unui cuvânt latin nu înseamnă, cu siguranță, inexistența lui în vorbire. Dimpotrivă, existența lui poate fi prezumată cu ușurință, pornind de la încadrarea sa în categoria realizărilor permise de sistemul limbii latine.

4. Verbe moștenite, al căror etimon e atestat în latina clasică

4.1. Corespondentul latinesc este etimonul termenului românesc

În această categorie sunt cuprinse verbele românești pentru care se propun ca echivalente în latină tocmai etimoanele acestora, pe baza coincidenței de sens. Deși lingvistica actuală acceptă faptul că la baza limbilor romanice se află așa-zisa latină vulgară, etimoanele acestor verbe sunt atestate în literatura clasică, la cei mai cunoscuți autori latini. Prin urmare, ele au aparținut latinei comune și existența lor în română reprezintă o formă directă de continuitate. Schimbările au afectat, în primul rând, forma acestor cuvinte, care au rămas motivate semantic.

Adăpu, are, atu [*Adăp, -are, -at*] „adaquo”; *Aducu, ere, usu* [*Aduc, -ere, -us*] „adduco”; *Amu, avere, utu* [*Am, avere, -ut*] „habeo”; *Aru, are, atu* [*Ar, -are, -at*] „aro”; *Audu, ire, itu* [*Aud, -ire, -it*] „audio”; *Bucinu, are, atu* [*Bucin, -are, -at*] „buccino”; *Béu, ere, beutu* [*Beau, -ere, beut*] „bibo”; *Cadu, ére, utu* [*Cad, -eare, ut*] „cado”; *Cènu, are, atu* [*Cin, -are, -at*] „coeno”; *Coquu, cóquere, coptu* [*Coc, coacere, copt*] „coquo”; *Credu, ere, utu* [*Cred, -ere, -ut*] „credo”; *Crescu, ere, utu* [*Cresc, -ere, -ut*] „cresco”; *Cruntu, are, atu* [*Crunt, -are, -at*] „cruento”; *Cugetu, are, atu* [*Cuget, -are, -at*] „cogito”; *Culegu, ere, esu* [*Culeg, -ere, -es*] „colligo”; *Cunosc, ere, utu* [*Cunosc, -ere, -ut*] „cognosco”; *Cuprèndu, ere, su* [*Cuprind, -ere, -s*] „comprehendo”; *Descingu, ere, nsu* [*Deşcing, -ere, -ns*] „discingo”; *Descoperu, ire, itu* [*Descoper, -ire, -it*] „discooperio”; *Diregu, ere, esu* [*Direg, -ere, -es*] „dirigo”; *Dormu, ire, itu* [*Dorm, -ire, -it*] „dormio”; *Ducu, ere, usu* [*Duc, -ere, -us*] „duco”; *Esu, ire, itu* [*Ies, -ire, -it*] „exeo”; *Facu, ere, utu* [*Fac, -ere, -ut*] „facio”; *Figu, gere, fiptu* [*Fig, -gere, fipt*] „figo”; *Fràngu¹, ere, frântu* [*Frâng -ere, frânt*] „frango”; *Frecu, are, atu* [*Frec, -are, -at*] „frico”; *Fumegu, are, atu* [*Fumeg, -are, -at*] „fumigo”; *Fumu, are, atu* [*Fum, -are, -at*] „fumo”; *Gemu, ere, utu* [*Gem, -ere, -ut*] „gemo”; *Gustu, are, atu* [*Gust, -are, -at*] „gusto”; *Iernu, are, atu* [*Iern, -are, -at*] „hiberno²”; *Implu, ere³, utu* [*Implu, -ere, -ut*] „impleo”; *Incepu, ere, utu* [*Încep, -ere, -ut*] „incipio”; *Inchinu, are, atu* [*Închin, -are, -at*] „inclino”; *Incingu, ere, cinsu* [*Încing, -ere, -cins*] „incingo”; *Înfigu, ere, fiptu* [*Înfig, -ere, -fipt*] „infigo”; *Înflu, are, atu* [*Înflu, -are, -at*] „inflo”; *Înțelegu, ere, lesu* [*Înțeleg, -ere, -les*] „intelligo”; *Intingu, ere, tinsu* [*Înting, -ere, -tins*] „intingo”; *Învěscu, ere, cutu* [*Învăst, -ere, -cut*] „investio”; *Intru, are, atu* [*Întru, -are, -at*] „intro”; *Judecu, are, atu* [*Judec, -are, -at*] „iudico⁴”; *Juru, are, atu* [*Jur, -are, -at*] „iuro”; *Latru, are, atu* [*Latru, -are, -at*] „latro”; *Lauu, are, lăutu* [*Lau, -are, lăut*] „lavo”; *Laudu, are, atu* [*Laud, -are, -at*] „laudo”; *Legu, are, atu* [*Leg, -are, -at*] „ligo”; *Lingu, ere, linsu* [*Ling, -ere, lins*] „lingo”; *Măritu, are, atu* [*Mărit, -are, -at*] „marito”; *Mênțiu, ire, itu* [*Mințu, -ire, -it*] „mentior”; *Měsuru, are, atu* [*Măsur, -are, -at*] „mensuro”; *Miru, are, atu* [*Mir, -are, -at*] „miror”; *Moriu, murire, muritu* [*Moriu, murire, murit*] „mori”; *Mugescu, ire, itu* [*Mugesc, -ire, -it*] „mugeo”; *Mutu, are, atu* [*Mut, -are, -at*] „muto”; *Ningu, gere, ninsu* [*Ning, -gere, nins*] „ningo”; *Notu, are, atu* [*Not, -are, -at*] „nato”; *Numeru, are, atu* [*Număr, -are, -at*] „numero”; *Pascu, ere, utu* [*Pasc, -ere, -ut*] „pasc”; *Patiu, ire, itu* [*Paț, -ire, -it*] „patior”; *Peptinu, are, atu* [*Peptin, -are, -at*] „pectino”; *Pierdu sau perdu, ere, utu* [*Pierd sau perd, -ere, -ut*] „perdo”; *Placu, ére, utu* [*Plac, -eare, -ut*] „placeo”; *Portu, are, atu* [*Port, -are, -at*] „porto”; *Prepunu, ere, pusu* [*Prepun, -ere, -pus*] „praepono”; *Punu, ere, pusu* [*Pun, -ere, pus*] „pono”; *Radu, ere, asu* [*Rad, -ere, -as*] „rado”; *Rěmănu, ére, asu* [*Rămân, -eare, -as*] „remaneo”; *Respundu, ere, punsu* [*Respund, -ere, -puns*] „respondeo”; *Resunu, are, atu* [*Resun, are, at*] „resono”; *Rodu, ere, rosu* [*Rod, -ere, ros*] „rodo”; *Rogu, are, atu* [*Rog, -are, -at*] „rogo”; *Rumpu, ere,*

¹ Scris: *Frangu*.

² Scris: *hyberno*.

³ Scris: *ére*.

⁴ Scris: *judicio*.

ruptu [*Rump*, -ere, *rupt*] „rumpo”; *Saiu*, ire, *itu* [*Sai*, -ire, -it] „salio”; *Saru*, are, *atu* [*Sar*, -are, -at] „salio”¹; *Sciu*, ire, *utu* [*Știu*, -ire, -ut] „scio”; *Scriu*, ere, *scrisu* [*Scriu*, -ere, *scris*] „scribo”; *Secu*, are, *atu* [*Sec*, -are, -at] „siccio”; *Ședu*, ere, *utu* [*Șed*, -ere, -ut] „sedeo”; *Sorbu*, ire, *itu* [*Sorb*, -ire, -it] „sorbeo”; *Spurcu*, are, *atu* [*Spurc*, -are, -at] „spurco”; *Stau*, are, *atu* [*Stau*, -are, -at] „sto”; *Știngu*, ere, *tinsu* [*Stâng*, -ere, -tâns] „exstinguo”; *Storquu*, quere, *torsu* [*Storc*, -cere, -tors] „extorqueo”; *Stringu*, ere, *nsu* [*Strâng*, -ere, -ns] „stringo”; *Suferu*, ire, *itu* [*Sufer*, -ire, -it] „suffero”; *Suflu*, are, *atu*² [*Suflu*, -are, -at] „sufflo”; *Sugu*, ere, *suptu* [*Sug*, -ere, *supt*] „sugo”; *Sunu*, are, *atu* [*Sun*, -are, -at] „sono”; *Sântiu*, ire, *itu* [*Sânt*, -ire, -it] „sentio”; *Tacu*, ere, *utu* [*Tac*, -ere, -ut] „taceo”; *Temu*, ere, *utu* [*Tem*, -ere, -ut] „timeo”; *Tëndu*³ sau *tindu*, ere, *tinsu* [*Tind*, -ere, *tins*] „tendo”; *Tragu*, gere, *trasu* [*Trag*, -gere, *tras*] „traho”; *Tundu*, ere, *tunsu* [*Tund*, -ere, *tuns*] „tondeo”; *Tușescu*, ire, *itu* [*Tușesc*, -ire, -it] „tussio”; *Ucidu*, ere, *cisu* [*Ucid*, -ere, -cis] „occido”; *Unescu*, ire, *itu* [*Unesc*, -ire, -it] „unio”; *Unflu*, are, *atu* [*Unflu*, -are, -at] „inflo”; *Ungu*, ere, *unsu* [*Ung*, -ere, *uns*] „ungo”; *Vêdu*, ere, *đutu* [*Văd*, -ere, -zută] „video”; *Vëndu*, ere, *dutu* [*Vând*, -ere, -dută] „vendo”; *Vënturu*, are, *atu* [*Vântur*, -are, -at] „ventilo”; *Vënu*, are, *atu* [*Vân*, -are, -at] „venor”; *Viiu* sau *vinu*, ire, *itu* [*Viu* sau *vin*, -ire, -it] „venio”.

4.2 Echivalentul latin este diferit de etimonul termenului românesc

4.2.1 Echivalentul latin diferă de etimon prin prefixare

Pentru verbele din această categorie sunt propuse echivalente latinești care diferă, ca formă, de etimonul lor grație prefixului. Deși prefixul este „în latina clasică, un element de compunere așezat înaintea rădăcinii, căreia îi precizează sensul lexical și, laolaltă cu care alcătuiește – atât la nume, cât și la verb – nucleul lexical al cuvântului” (Slușanschi I, 1994, 15), având rol semantic, sensul etimonului și al verbului echivalent sunt aproape identice:

Adaugu, ere, *utu* [*Adaug*, -ere, -at] „adiungo, augeo”: **adaugeo, ěre** (*ad*, *augeo*) „a spori, a mări” vs **adiungo, ere** „a înjuga; a uni; a adăuga”; **augeo, ěre** „a spori”;

Inchidu, ere, *isu* [*Închid*, -ere, -is] „claudio”: **includo, ere** (*in*, *claudio*) „a închide înăuntru” vs **claudio, ere** „a închide (ceva deschis), a încuia”;

Infrënu, are, *atu* [*Înfrân*, -are, -at] „refreno”: **infreno, are** (*in*, *freno*) „a pune în frâu, (fig.) a frâna” vs **refreno, are** „a înfrâna”;

Intëndu, dere, *tënsu* [*Întind*, -dere, -tins] „extendo, tendo”: **intendo, ere** (*in*, *tendo*) „a întinde spre; a îndrepta” vs **extendo, ere** „a întinde (desfăcând); a extinde”; **tendo, ere** „a întinde (strângând, încordând)”;

Undu, are, *atu* [*Und*, -are, -at] „inundo”: **undo, are** „a se revărsa, a se învolutura” vs **inundo, are** „a inunda, a se revărsa”.

¹ Probabil *sallio* „a săra”.

² Scris: *atn*.

³ Scris: *Tëndu*.

4.2.2. Echivalentul latin e o formă deponentă

Atât formele active ale etimoanelor, cât și cele deponente ale echivalentelor latinești din această categorie sunt atestate și coexistă, fără diferențe semantice, în latina clasică. Doar forma *lacrimor, ari* apare la autorii târzii.

Despartu, ire, itu [*Despart, -ire, it*] „dispartior”: **dispartio, ire** „a împărți (în locuri diferite), a distribui” vs **dispartior, iri** „a împărți”;

*Lacrêmu*¹, *are, atu* [*Lacrăm, -are, -at*] „lacrymor”: **lacrimo, are** „a lăcrima, a plânge” vs **lacrimor, ari** = *lacrimo, are*;

*Luptu, are, atu*² [*Lupt, -are, -at*] „luctor”: **lucto, are** „a lupta” vs **luctor, ari** = *lucto, are*.

4.2.3. Echivalentul latin este o sintagmă

Deși etimonul este atestat în latina clasică, se optează pentru o sintagmă explicativă, formată dintr-un verb de acțiune și un substantiv cu rol de instrument. Verbele românești au păstrat sensurile din latină.

Detunu, are, atu [*Detun, -are, -at*] „fulmine ico”³: **detono, are** (*de, tono*) „a tuna cu putere, a detuna”;

Roorescu, ire, itu [*Rooresc, -ire, -it*] „rore conspergo”⁴: **roro, are** (*ros, roris* „rouă”) „a face să cadă rouă; a acoperi cu rouă”;

Sângeru, are, atu [*Sânger, -are, -at*] „sanguine inficio”⁵: **sanguino, are** „a sângea; a face să sângeze”;

Usturu, are, atu [*Ustur, -are, -at*] „uro virgis”⁶: **ustulo, are** (*ustus, a, um* „pârjolit”) „a arde; a îngheța”.

4.2.4. Două (trei) echivalente latine

În cea mai mare parte din cazuri, unul dintre echivalentele propuse este chiar etimonul verbului românesc, în timp ce al doilea este un sinonim parțial, prin care se realizează o complinire a sensului. În evoluția sa, verbul din română a dezvoltat mai multe sensuri, făcând necesară recurgerea simultană la cel puțin două verbe latinești echivalente.

Din punct de vedere semantic, prin al doilea verb se aduce o diferență de intensitate (*a arde, a călca, a plânge*), o varietate, în ce privește situația de comunicare (*a chema, a spune*) și specificul acțiunii (*a fierbe*), o completare (*a vătăma*). Acestea pot fi și simple sinonime, în funcție de context (*a împărți, a pricepe, a puți, a supune*).

Aeptu, are, atu [*Aept, -are, -at*] / *Aieptu, are, atu* [*Aiept, -are, -at*] „flecto, dirigo”: **eiecto, are** (*ex, iacto* „a arunca”) „a arunca în afară” vs **flecto, ere** „a îndoi; a întoarce în altă direcție”; **dirigo, ere** „a pune în linie dreaptă, a îndrepta”;

¹ Scris: *Lacremu*.

² Scris: *luptu*.

³ „A lovi cu fulgerul (trăsnetul)”.

⁴ „A stropi cu rouă, stropi”.

⁵ „A acoperi cu sânge”.

⁶ „A arde cu vergile (= A bate cu nuiaua)”.

Ardu, ere, arsu [*Ard, -ere, ars*] „comburo, ardeo”: **ardeo, ēre** (*ardor, is* „foc, încingere; ardoare”) „a arde, a fi în flăcări” vs **comburo, ere** (*con, *burere*) „a arde în întregime”;

Aruncu, are, atu [*Arunc, -are, -at*] „proicio, averrunco”: **averrunco, are**¹ „a îndepărta (un rău, o nenorocire)” vs **proicio, ere** (*pro, iacio*) „a arunca înainte, a arunca afară”;

Calcu, are, atu [*Calc, -are, -at*] „calco, premo”: **calco, are** (*calx, cis* „călcai, talpă, picior”) „a călca cu piciorul; (spec.) a îndesa” vs **premo, ere** „a apăsa; a presa cu greutatea sa”;

Chemu, are, atu [*Chem, -are, -at*] / *Chiămu, are, atu* [*Chiăm, -are, -at*] „voco, clamo”: **clamo, are** „a striga; a chema strigând” vs **voco, are** „a chema (să vină); a convoca; a invoca”;

Curu, ere, cursu [*Cur, -ere, -curs*] „curro, fugio, fluo”: **curro, ere** „a alerga” vs **fugio, ire** „a fugi”; **fluo, ere** „a curge”;

Dau, are, atu [*Dau, -are, -at*] „do, tribuo”: **do, dare** „a da” vs **tribuo, ere** „a distribui; a acorda, a da; a atribui”;

Ferbu, ere, fertu [*Ferb, -ere, fert*] „ferveo, coquo”: **fervo, ere** (= *ferveo, ēre*) „a fierbe; a fi încins; (fig.) a fi în agitație” vs **coquo, ere** „a găti la foc, a fierbe”;

Frigu, ere, friptu [*Frig, -ere, fript*] „frigo, asso”: **frigo, ere** „a frige, a prăji” vs **asso, are**² (*assus, a, um* „fript”) „a frige”;

Impărtiescu, ire, itu [*Împărțesc, -ire, -it*] „partior, divido”: **impartio, ire** (*in, partio* „a împărți”) „a face (cuiva) parte de, a împărți, a împărtași” vs **divido, ere** „a împărți (un întreg); a împărți (distribuind)”;

Intorquu, tórquere, torsu [*Întorc, -toarcere, -tors*] „intorqueo, inverte”: **intorqueo, ēre** (*in, torqueo* „a suci”) „a întoarce, a răsuci” vs **invento, ere** (*in, verto* „a întoarce”) „a răsuci, a răsturna”;

Nascu, ere, ut [*Nasc, -ere, -ut*] „nascor, pario”: **nasco, ere** (= *nascor*) „a se naște; (fig.) a lua naștere” vs **pario, ere** „a naște; a da naștere; (fig.) a produce”;

Plângu, ere, plânsu [*Plâng, -ere, plâns*] „plango, fleo”: **plango, ere** „a lovi; a bate cu pumnii pieptul; a plânge gemând” vs **fleo, ēre** „a plânge, a jeli”;

Prècepu, ere, utu [*Pricep, -ere, -ut*] „percipio, intelligo”: **percipio, ere** (*per, capio* „a prinde”) „a cuprinde; a percepe (cu simțurile); a percepe (cu mintea)” vs **intelligo, ere** (*inter, lego*) „a distinge, a observa; a înțelege, a pricepe”;

Putu, țire, țitu [*Put, -țire, -țit*] / *Puțiu, țire, țitu* [*Puț, -țire, -țit*] „puteo, foeteo”: **puteo, ēre** (*pus, puris* „puroi”) „a fi putred; a puți” vs **foeteo, ēre** „a puți, a avea miros urât”;

Spunu, ere, spusu [*Spun, -ere, spus*] „expono, narro”: **expono, ere** (*ex, pono* „a pune”) „a pune în afară, a pune la vedere; a expune (în scris sau oral), a face cunoscut” vs **narro, are** „a povesti; a spune, a vorbi”;

¹ Termen religios precreștin. V. și *Averruncus*, zeul care îndepărta nenorocirile.

² Verb atestat în latina târzie (Apuleius, Apicius).

Supunu, ere, pusu [*Supun, -ere, -pus*] „subicio, suppono”: **suppono, ere** (*sub, pono*) „a pune dedesubt; (fig.) a supune, a subordona” vs **subicio, ere** (*sub, iacio*) „a pune dedesubt; a supune etc.”;

Suspinu, are, atu [*Suspin, -are, -at*] „ingemisco, suspiro”: **suspiro, are** (*subs, spiro* „a sufla”) „a respira profund; a suspina, a ofta” vs **ingemisco, ere** „a scoate gemete, a se plânge (de)”;

Vatămu, are, atu [*Vatăm, -are, -at*] „laedo, vitio”: **victimo, are** (*victima, ae* „animal de jertfă; (fig.) victimă”) „a sacrifica drept jertfă” vs **laedo, ere** „a vătăma, a răni”; **vitio, are** „a strica, a altera; (spec.) a viola”.

4.2.5. Echivalentul latin e diferit de etimon

Verbele latinești propuse ca echivalente sunt sinonime parțiale ale etimoanelor cuvintelor românești. Deoarece sensurile de bază sunt diferite, sinonimia se manifestă prin sensurile secundare, atestate la marii autori din perioada clasică. În cazul *hiberno* vs *hiemo*, cele două sunt sinonime perfecte. Cu unele excepții (*dedau, vèrsu*) verbele românești au păstrat sensurile dezvoltate încă din epoca latină.

Dedau, are, atu [*Dedau, -are, -at*] „assuesco”¹: **dedo, ere** „a da (de la sine); a se dedica” vs **assuesco, ere** (*ad, suesco*) „a se obișnui cu..., a se deprinde cu...”;

Ernu, are, atu [*Iern, -are, -at*] „hiemo”²: **hiberno, are** (*hibernus, a, um*) „a ierna, a petrece iarna” vs **hiemo, are** (*hiems, emis* „iarnă”) „a ierna, a petrece iarna”;

Impingu, ere, nsu [*Împing, -ere, -ns*] „trudo”: **impingo, ere** (*in, pango* „a înfige”) „a izbi, a împinge” vs **trudo, ere** „a împinge cu forță, cu violență”;

Invitu, are, atu [*Învit, -are, -at*] „incito”: **invito, are** „a invita; a ospăta; a îndemna” vs **incito, are** (*in, cito* „a pune în mișcare”) „a împinge cu repeziciune; a incita”;

Suiu, ire, itu [*Suiu, -ire, -it*] „ascendo”: **subeo, ire** (*sub, eo* „a merge”) „a veni sub; a se apropia (de jos în sus)” vs **ascendo, ere** (*ad, scando* „a se sui”) „a (se) urca”;

Trecu, cere, utu [*Trec, -cere, -ut*] „transeo”: **traicio, ere** (*trans, iacio* „a azvârli”) „a arunca peste; a trece, a traversa” vs **transeo, ire** (*trans, eo* „a merge”) „a trece dintr-un loc în altul; a trece peste”;

Turbu, are, atu [*Turb, -are, -at*] „rabio”: **turbo, are** (*turba, ae* „tulburare, încăierare; mulțime agitată”) „a tulbura; a turba” vs **rabio, ere** „a turba de furie”;

*Vèrsu*³, *are, atu* [*Vărs, -are, -at*] „fundo”: **verso, are** (*verto, ere* „a întoarce”) „a răsuși, a suși pe o parte și pe alta” vs **fundo, ere** „a face să curgă, a vărsa”.

4.2.6. Echivalentul latin e diferit de etimon. Sensul verbului din română e diferit de al etimonului

Atât etimonul, cât și echivalentul latin sunt atestate în latina clasică. Folosirea unui echivalent diferit de etimon este justificată de dezvoltarea sensului din română sau

¹ Scris: *asvesco*.

² Scris: *hyemo*.

³ Scris: *Versu*.

chiar de schimbarea sa, acesta nemaifiind motivat. Evoluțiile de sens nu au avut loc în latină, ci ulterior și s-au făcut, în general, prin extensie (*certu, iertu, lasu, mēnu, rēdicu, superu*), prin specializare (*cununu, mustru, scremu, torquu*) și prin polarizare semantică (*deschidu, stricu*).

Aflu, are, atu [*Aflu, -are, -at*] „invenio”: **afflo, are** (*ad, flo*) „a sufla către (asupra)” vs **invenio, ire** (*in, venio*) „a întâlni; a găsi; a afla”;

*Ajungu, ere, unsu*¹ [*Ajung, -ere, -uns*] „attingo”: **adiungo, ere** (*ad, iungo*) „a înjuga; a lega, a uni” vs **atingo, ere** (*ad, tango*) „a (se) atinge de, a atinge”;

Aplecu, are, atu [*Aplec, -are, -at*] „inclino”: **aplico, are** (*ad, plico*) „a aplica, a propți; (fig.) a atașa, a lipi” vs **inclino, are** (*in, clino*) „a apleca, a înclina”;

Apuu, nere, usu [*Apuu, -nere, -us*] „occido (sol)”: **appono, ere** (*ad, pono*) „a pune (lângă, la); a pune înaintea, a servi; a pune pe deasupra”² vs **occido, ere** (*ob, cado*) „a cădea la pământ; a pieri; a se culca (despre astre)”;

Cercetu, -are, -at [*Cercet, -are, -at*] „investigo”: **circito, are** (*circes* „cerc”) „a da târcoale, a agita”³ vs **investigo, are** (*in, vestigo*) „a căuta urme; a căuta să descopere”;

Certu, -are, -at [*Cert, -are, -at*] „corripio”: **certo, are** (*certus, a, um* „hotărât; sigur”) „a se lupta, a rivaliza; a dezbate” vs **corripio, ere** (*cum, rapio*) „a apuca cu putere; a răpi; a acuza; a mustra”;

Cununu, are, atu [*Cunun, -are, -at*] „copulo”: **corono, are** (*corona, ae* „coroană; cerc”) „a împodobi cu cunună” vs **copulo, are** (*copula*⁴) „a lega, a uni, a împreuna”⁵;

Custu, are, atu [*Cust, -are, -at*] „vita fruor”⁶, vivo”: **consto, are** (*con, sto*) „a sta locului; a rămâne neschimbat; a exista, a fi” vs **vivo, ere** „a trăi; a fi încă în viață; a-și trăi viața”;

Deprindu, ere, nsu [*Deprind, -ere, -ns*] „exerceo”: **depre(he)ndo, ere** (*pre(he)ndo*) „a prinde; a surprinde, a afla” vs **exerceo, ere** (*ex, arceo*) „a pune în mișcare tot timpul; a munci; a exersa, a se ocupa cu”;

Deschidu, ere, isu [*Deschid, -ere, -is*] „aperio”: **discludo, ere** (*dis, claudio*) „a închide (separat), a separa” vs **aperio ire** „a deschide; a descoperi; a da la iveală”;

Férecu, are, atu [*Fearec, -are, -at*] „ferro obduco”⁷: **fabrico, are** (*fabrica, ae* „meșteșug, artă”) „a construi, a făuri”;

Iertu, are, atu [*Iert, -are, at*] „pareo”: **liberto, are**⁸ (*libertus, i* „sclav liberat”) „a libera (din sclavie)” vs **pareo, ere** „a apărea; a asculta; a se supune”;

¹ Scris: *-usu*.

² Sensul „a cădea, a face să cadă” este atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *appono*). Pentru „dezvoltarea semantică proprie limbii române”, vezi DLR s.v. *apune*.

³ Păstrat doar în română.

⁴ *Copula, ae* (*cum, apio* „a lega, a prinde”) „legătură”. Verbul *apio, ere* e atestat doar din sec. IV (Servius).

⁵ În latina creștină este atestat sensul „a (se) mărita” (v. Blaise s.v. *copulo*).

⁶ „Mă bucur (am parte) de viață”.

⁷ „Acopăr (închid cu) fier”.

⁸ Atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *liberto*).

Lasu, are, atu [*Las, -are, -at*] „sino, mitto”: **laxo, are** (*laxus, a um* „larg”) „a largi; a desface; (fig.) a destinde”¹ vs **sino, ere** „a lăsa, a lăsa liber”; **mitto, ere** „a trimite, a da drumul, a elibera”;

Macinu, are, atu [*Macin, -are, -at*] „molo”: **machinor, ari** (*machina, ae* „mașină, mecanism”) „a inventa, a născoci; (fig.) a unelti” vs **molo, ere** (*mola*²) „a măcina”;

Mēnu, are, atu [*Mân, -are, -at*] „mitto³, pello”: **minor, ari** „a amenința” vs **pello, ere** „a pune în mișcare (împingând, lovind)”;

Mergu, gere, mersu [*Merg, -gere, mers*] „migro”: **mergo, ere** „a afunda, a scufunda” vs **migro, are** „a se duce în alt loc, a se muta”;

Mustru, are, atu [*Mustru, -are, -at*] „corripio”: **monstro, are** „a arăta; a învăța; a arăta (sfătuind)” vs **corripio, ere**⁴;

Plecu, are, atu [*Plec, -are, -at*] „inclino”: **plico, are** „a îndoi, a înfășura”⁵ vs **inclino, are**⁶;

Rēdicu, are, atu [*Rădic, -are, -at*] „elevo, erigo”: **eradico, are** (*ex, radix* „rădăcină”) „a dezbădăcina; (fig.) a distruge” vs **elevo, are** (*ex, levo*) „a ridica, a înălța; a ușura”; **erigo, ere** (*ex, rego*) „a ridica drept, a înălța”;

Scremu, ere, utu [*Screm, -ere, -ut*] „cogo, nitor”: **exprimo, ere** (*ex, premo*) „a face să iasă prin apăsare; (fig.) a scoate cu greu; a reda (prin cuvinte)” vs **cogo, ere** (*cum, ago*) „a strânge; a împinge cu forța, a constrânge”; **nitor, niti** „a se sprijini, a se opinti, a se sforța”;

Stricu, are, atu [*Stric, -are, -at*] „destruo”: **extrico, are** „a descurca; (fig.) a reuși să scoată” vs **destruo, ere** „a dărâma, a distruge”;

Superu, are, atu [*Supăr, -are, -at*] „affligo”: **supero, are** (*super* „deasupra, peste”) „a se ridica deasupra; a fi superior; a trece peste; a învinge” vs **affligo, ere** (*ad, fligo*) „a izbi; (fig.) a zdrobi”;

Tornu, are, atu [*Torn, -are, -at*] „fundo”: **torno, are** (*tornus, i* „cuțit de strunjit”) „a strunji, a rotunji” vs **fundo, ere** „a face să curgă, a vărsa”;

Torquu, quere, torsu [*Torc, -cere, tors*] „neo, flecto”⁷: **torqueo, ere** „a răsuci, a întoarce; a roti, a arunca” vs **neo, ere** „a toarce, a țese”;

Urdinu, are, atu [*Urdin, -are, -at*] „cursito”: **ordino, are** (*ordo, inis* „șir, rând; ordine”) „a organiza, a orându” vs **cursito, are** (*curso*) „a alerga în toate părțile”;

Vindecu, are, atu [*Vindec, -are, -at*] „medeor, sano”: **vindico, are** (*vindex, cis* „garant în justiție; apărător”) „a revendica un drept; a reclama; a elibera; a răzbuna” vs **medeor, eri** „a vindeca, a lecu”;

sano, are „a însănătoși, a vindeca, (fig.) a repara”.

¹ Sensurile „a lăsa, a lăsa să plece” sunt atestate în latina creștină (v. Blaise s.v. *laxo*).

² *Mola, ae* „piatră de moară, moară”.

³ V. supra *Lasu*.

⁴ V. supra *Certu*.

⁵ Sensul „a se îndrepta spre” este atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *plico*).

⁶ V. supra *Aplecu*.

⁷ V. supra *Aeptu/Aieptu*.

5. Verbe moștenite, al căror etimon este atestat în latina târzie (postclasică)

Etimioanele acestor verbe sunt atestate la autori târzii (sec. II-VII), atât în texte laice, cât și creștine. Echivalentele propuse sunt termeni curenți, atestați frecvent la autorii clasici. Un singur verb (*baptiso*) este termen creștin, celelalte fiind cuvinte comune, majoritatea derivate cu prefixe de la cuvinte atestate în mod curent în latina clasică (*appropriare, despicare, discaricare, exsucare, impedico, inglutio, iniurio, insufflo*). Sensurile verbelor românești sunt identice cu cele ale etimoanelor latinești, cunosc o extensie (*descarcu, despicu, impedecu, scaldu, uscu*) sau sunt diferite, fără ca motivarea semantică să se piardă complet (*lucru, cuvântu*).

*Adunu*¹, *are, atu* [*Adun, -are, -at*] „congrego, aduno”: **adunu, are** (*ad, unum*) „a aduna, a uni” (Apuleius, sec. II, Iustinus, sec. III) vs **congrego, are** (*cum, grex, cis* „turmă”) „a aduna (la un loc)”;

Apropiu, are, atu [*Apropiu, -are, -at*] „appropinquo”²: **appropio, are** (*ad, prope* „aproape”) „a apropia” (*Italia*) vs **appropinquo, ere** (*ad, propinquo*³ „a se apropia”) „a se apropia; a aduce aproape”;

Batu, ere, utu [*Bat, -ere, -ut*] „batio, tundo”: **batto, ere** (= *battuo, ere*) „a bate” (Cornelius Fronto, sec. II) vs **tundo, ere** „a lovi, a bate; a pisa”;

Cuvântu, are, atu [*Cuvânt, -are, -at*] „loquor, dico”: **convento, are** (*convenio, ire* „a se aduna; a se întâlni”) „a se aduna des” (Tertullianus, Solinus, sec. III) vs **loquor, loqui, ere** „a vorbi; a spune”; **dico, ere** „a arăta prin cuvinte, a zice”;

Descarcu, are, atu [*Descarc, are, at*] „exonero (currum)”⁴: **discarico, are** (*dis, carrus* „car”) „a descărca” (Fortunatus, sec. VI) vs **exonero, are** (*ex, onero*⁵ „a încărca”) „a descărca”;

Despicu, are, atu [*Despic, -are, -at*] „diffindo”: **despico, are** (*de, spica* „spic; smoc”) „a jumuli” (Pelagonius, sec. IV) vs **diffindo, ere** (*dis, findo* „a crăpa”) „a despica, a sparge în două bucăți”;

Furu, are, atu [*Fur, -are, -at*] „furor”: **furo, are** (= *furor, ari*) „a fura” (auctores ecclesiastici) vs **furor, ari** cl. „a fura; a sustrage”;

Impedecu, are, atu [*Împedec, -are, -at*] „impedio”: **impedico, are** (*in, pedica* „laț”) „a prinde cu un laț” (Ammianus Marcellinus, sec. IV) vs **impedio, ire** (*in, pes* „picior”) „a înfășura picioarele, a împiedica”;

Inghitu, țire, itu [*Înghit, -țire, -it*] „deglutio”: **ingluttio, ire** (*in, glutio*) „a înghiți” (Isidorus, sec. VI-VII) vs **deglutio, ire** (*de, glutio*) „a înghiți” (Cornelius Fronto, sec. II; *Vulg.*);

¹ Scris: *Aduno*.

² Scris: *appropinquo*.

³ *Propinquo, ere* < *propinquus, a, um* „apropiat” (< *prope* „aproape”).

⁴ „Descarc (carul)”.

⁵ *Onero, are* < *onus, eris* „greutate, povară”.

Injuru, are, atu [*Înjur, -are, -at*] „objurgo”: **iniurio, are** „a jigni” (Gregorius Magnus, sec. VI-VII) vs **objurgo, are** (*ob, jurgo*¹ „a face reproșuri; a se certa”) „a muștra, a reproșa”.

Insufli, are, atu [*Însufli, -are, -at*] „inflo, inspiro”: **insufflo, are** (*in, sufflo*) „a sufla în (pe)” (Tertullianus, sec. II-III, Prudentius, sec. IV) vs **inflo, are** (*in, flo*) „a sufla în, a umfla”; **inspiro, ere** (*in, spiro* „a sufla (în afară)”) „a sufla, a introduce suflând”;

Lucru, are, atu [*Lucru, -are, -at*] „laboro”: **lucro, are** (*lucrum* „câștig”) „a câștiga, a economisi” (*Codex Iustinianus*, sec. VI) vs **laboro, are** (*labor, oris* „muncă, efort”) „a munci, a se osteni”;

Mănecu, are, atu [*Mānec, -are, -at*] „summo mane moveo”²: **manico, are** (*mane* „diminează”) „a pleca dis-de-diminează”, „a ajunge de dimineată” (*Scholia ad Iuvenalem, Vulgata*);

Rumegu, are, atu [*Rumăg, -are, -at*] „rumino”: **rumigo, are** (*ruma* „esofag”, *ago* „a duce”) „a rumega” (Apuleius, sec. II,) vs **rumino, are** (*rumen = ruma*) „a rumega”;

Scaldu, are, atu [*Scald, -are, -at*] „balneo”: **excaldo, are** (*ex, caldus*) „a pune în apă caldă” (Marcellus Empiricus, sec. IV, Apicius,) vs **balneo, are** „a se îmbăia”, (*Scholia*);

*Stémpéru*³, *are, atu* [*Stâmpăr -are, -at*] „tempero”⁴: **extemperare**⁵ (*ex, temperare* „a prepara (potrivind); a se abține, a se stăpâni”) (Apicius);

Urdescu, ire, itu [*Urzesc, -ire, -it*] „ordior (telam⁶)”: **ordio, ire** (= *ordior, iri*) „a urzi” (Isidorus, sec. VI-VII) vs **ordior, iri** cl. „a urzi”;

Tremuru, are, atu [*Tremur, -are, -at*] „tremo”: **tremulo, are** (*tremulus, a, um* „care tremură”) „a tremura” (*Gloss.*)⁷ vs **tremo, ere** „a tremura”;

Udu, are, atu [*Ud, -are, -at*] „perfuno, humeo”: **udo, are** „a uda, a umezi” (Macrobius sec. V, Augustinus, sec. IV-V) vs **perfuno, ere** (*per, fundo*) „a vărsa peste, a muia”; **humeo, ere** „a fi umed, a fi udat”;

Uscu, are, atu [*Usc, -are, -at*] „exsicco”: **exsuco, are** (*ex, sucus* „suc, sevă”) „a stoarce sucul” (C. Aurelianus, sec. V) vs **exsicco, are** (*ex, sicco* „a usca”) „a usca de tot”).

6. Verbe moștenite din forme neatestatate

Deși etimoanele acestor verbe nu sunt atestate, atât forma, cât și sensul lor sunt motivate în limba latină. Majoritatea sunt derivate latinești de la forme comune, atestate la marii autori ai perioadei clasice. Fiind derivate sau compuse de la forme productive, faptul că nu sunt atestate nu dovedește inexistența lor în perioada clasică sau târzie.

¹ *Iurgo, are* (*ius* „drept”, *ago* „a face”).

² „Mă pornesc dis-de-diminează”.

³ Scris: *Stémpéru*.

⁴ Scris: *temporo*.

⁵ V. Gaffiot s.v. *extempero*.

⁶ „Pânza, țesătura”.

⁷ V. Ernout și Meillet s.v. *tremo*.

Față de echivalentele propuse, etimoanele sunt, adesea, doar forme prefixate de la baze curente în latina clasică (**exvolare* vs *volare*; **degelare* vs *gelare*, *congelare*; **discantare* vs *incantare*; **indensare* vs *condensare*; **inserinare* vs *serenare*). Cele formate fără prefix sunt, în general, verbe denominative. Sensurile dobândite de cuvintele românești, raportate la bazele de la care s-a făcut derivarea (compunerea) sunt mult diferite, fără a se putea preciza dacă schimbarea e de dată latină sau romanică.

Ajunu, are, atu [*Ajun, -are, -at*] „jejuno”: **ejunare* (*jejunare* „a ajuna”);
Amărescu, ire, itu [*Amăresc, ire, -it*] „exacerbare”¹: **amarire* (*amarus, a, um* „amar”) vs *exacerbo, are* „a amări, a irita”;
Caru, are, atu [*Car, -are, -at*] „veho, gero”: **carrare* (*carrum* „car”) vs *veho, ere* „a transporta”; *gero, ere* „a purta (cărând)”;
Cautu, are, atu [*Caut, -are, -at*] „quaero”: **cavitare* (*cavatum = cautum*² „pus în siguranță, la adăpost”) vs *quaero, ere* „a căuta”;
Frământu, are, atu [*Frământ, -are, -at*] „subigo, depso”: **fragmentare* (*fragmentum* „frântură”) vs *subigo, ere* „a împinge (cu forța)”;
depso, ere „a frământa, a pisa”;
*Légănu*³, *are, atu* [*Leagăn, -are, -at*] „infantem in cunis agito”⁴: **leviginare* (*levis, e* „ușor, care se mișcă ușor”);
Turburu, are, atu [*Turbur, -are, -at*] „turbo, turbidum reddo”⁵: **turbulare* vs *turbo, are* „a tulbura, a agita”;
*Urăscu*⁶, *ire, itu* [*Urăsc, -ire, -it*] „odi”: **horrire* (= *horrere* „a fi zbârlit; a fi îngrozit”) vs *odi, odise* „a urî”).

Etimoane formate cu prefixul *ad-*:

Afundu, are, atu [*Afund, -are, -at*] „demergo”: **affundare* (*ad, fundus, i* „fund”) ⁷ vs *demergo, ere* „a scufunda, a afunda”;
Alergu, are, atu [*Alerg, -are, -at*] „fugio”: **allargare* (*ad, largus, a, um* „mult”) vs *fugio, ire* „a fugi, a alerga”;
Amestecu, are, atu [*Amestec, -are, -at*]⁸: **ammixticare* (*ad, mixtus, a, um*⁹ „amestecat”) vs *misceo, ere* „a amesteca”;

¹ În loc de „exacerbo”.

² Part. pf. pasiv al vb. *caveo, ere* „a (se) păzi”.

³ Scris: *Léganu*.

⁴ „Mișc copilul în leagăn”.

⁵ „A face (să fie) agitat, tulburat”.

⁶ Scris: *Urescu*.

⁷ Vezi și lat. cl. *Adfundo, ere, fusi, fusum* „a vărsa (în, peste)”.

⁸ Vezi și *Mestecu, are, atu* [*Mestec, -are, -at*] „misceo”.

⁹ Part. pf. pasiv de la *miscere*.

*Amorțiescu*¹, *ire, itu* [*Amorțesc, -ire, -it*] „rigeo”: ***ammortire** (*ad, mortuus, a, um* „mort”) vs **rigeo, ĕre** „a înțepeni”;

Amuțescu, ire, itu [*Amuțesc, -ire, -it*] „obmutesco”: ***ammutare** (*ad, mutire* „a mârâi”²) vs **obmutesco, ere** „a deveni mut, a amuți”;

*Arat*³, *are, atu* [*Arăt, -are, -at*] „indico”: ***arrectare** (*ad, rectus* „drept”) vs **indico, are** „a arăta, a indica”;

Asurdesc, ire, itu [*Asurzesc, -ire, -it*] „obsurdesco”: ***assurdire** (*ad, surdus* „surd”): **obsurdesco, ere** „a surzi”;

Asteptu, are, atu [*Aștept, -are, -at*] „expecto”: ***astectare** (*ad, spectare* „a privi”) vs **exspecto**⁴, **are** „a aștepta”;

Astupu, are, atu [*Astup, -are, -at*] „obstipo”: ***astuppare** (*ad, stuppa* „câlți”) vs **stipo, are** „a strânge, a îndesa”;

Açiçu, are, utu [*Ațiș, -are, at*] „cieo”: ***attitiare** (*ad, titio, onis* „tăciune”) vs **cieo, ĕre** „a pune în mișcare, a agita”;

Etimoane formate cu prefixul **con-**:

Cutremuru, are, atu [*Cutremur, -are, -at*] „tremo, contremo”: ***contremulare** (*con, tremulus, a, um* „care tremură, agitat” vs **tremo, ere** „a tremura”; **contremo, ere** „a (se) cutremura”).

Etimoane formate cu prefixul **de-**:

Geger, are, atu [*Geger, -are, -at*] „gelo, congelo”: ***degelare** (*de, gelare* „a îngheța”) vs **congelu, are** „a face să înghețe; a îngheța”;

*Dimicu*⁵, *are, atu* [*Dimic, -are, -at*] „tero, frio”: ***demicare** (*de, mica* „fărâmbă”) vs **tero, ere** „a freca, a fărâmba”; **frio are** „a fărâmba”;

Dapënu, are, atu [*Dapăn, -are, -at*] „fila glomero”⁶: ***depanare** (*de, panus* „fir, sul de fire”);

*Dêramu*⁷, *are, atu* [*Dărâm, -are, -at*] „ramis privo”⁸: ***deramare** (*de, ramus* „ramură, ram”).

Etimoane formate cu prefixul **dis-**:

Desbracu, are, atu [*Dezbrac, -are, -at*] „exuo”: ***disbracare** (*dis, braca* „pantaloni, ȋtari” vs **exuo, ere** „a scoate, a dezbrăca”;

¹ Scris: *Amorțiesc* (probabil *Amortiesc* [*Amorțesc*]).

² Sens propriu: „a spune *mu*” (ca animalele) (v. Ernout și Meillet s.v. *muttio*).

³ Scris *Arat* (probabil *Arăt* [*Arăt*]).

⁴ *Exspectare* „a privi de departe” primește sensul specializat „a aștepta” (Ernout și Meillet s.v. *specio*).

⁵ Scris: *Dimieu*.

⁶ „Fac ghem firele”.

⁷ Scris: *Derămu*.

⁸ „Lipsesc de ramuri (dau jos ramurile)”.

Descântu, are, atu [*Descânt, -are, -at*] „incanto”: **discantare* (*dis, cantare* „a cânta, a incanta”) vs *incanto, are* „a fermeca, a pronunța cuvinte magice”.

Etimoane formate cu prefixul *ex-*:

Sbatu, ere, tutu [*Sbat, -ere, -tut*] „quatio”: **exbattere* (*ex, battuere* „a bate” vs *quatio, ere* „a scutura, a bate, a lovi”;

Scadu, ere, utu [*Scad, -ere, -ut*] „deficio”: **excadere* (*ex, cadere* „a cădea”) vs *deficio, ere* „a lipsi, a sfârși (de puteri)”;

Schimbu, are, atu [*Schimb, -are, -at*] „permuto”: **excambiare* (*ex, cambiare* „a schimba”) vs *permuto, are* „a schimba complet, a schimba ceva cu altceva”;

Scapu, are, atu [*Scap, -are, -at*] „effugio”: **excappare* (*ex, capere* „a lua, a ține”) vs *effugio, ere* „a scăpa (fugind)”;

Scuturu, are, atu [*Scutur, -are, -at*] „exagito”: **excotere* (*excutare* „a face să iasă scuturând” < *ex, quatio*) vs *exagito, are* „a pune în mișcare, a agita”;

Spariu, are, atu [*Spariu, -are, -at*] „terreo”: **expavorere* (*ex, pavor, is* „emoție, spaimă”) vs *terreo, ere* „a înspăimânta, a înfricoșa”;

Spălu¹, are, atu [*Spăl, -are, -at*] „lavo, abluo”: **epervlavare* (*ex, per, lavare* „a spăla”²) vs *abluo, ere* „a curăța spălând”;

Svêntu, are, atu [*Svânt, -are, -at*] „ventillo”: **exventare* (*ex, ventus³* „vânt”) vs *ventillo, are* „a scutura, a vântura”;

Sboru, are, atu [*Sbor, -are, -at*] „volo”: **exvolare* (*ex, volare* „a zbura”).

Etimoane formate cu prefixul *in-*:

Imbêtu, are, atu [*Îmbăt, -are, at*] „inebrio”: **imbibitare* (*in, bibitus⁴* „băut”) vs *inebrio, are* „a îmbăta”;

Imbracu, are, atu [*Îmbrac, -are, -at*] „amicio”: **imbracare* (*in, braca* „pantaloni, ȳari”) vs *amicio, ire* (*amb, jacio* „a arunca”) „a arunca ceva deasupra, a înfășura, a îmbrăca”;

Inaltiu, are, atu [*Înălț, -are, -at*] „inalto, eveho”: **inaltiare* (*in, altus* „înalt” vs *inalto⁵, are* „a înălța”; *eveho, ere* „a duce afară; a înălța”;

Incalçu, are, atu [*Încalț, -are, -at*] „calceo”: **incalciare* (*in, calceo/calcio* „a încălța”).

Incarcu, are, atu [*Încarc, -are, -at*] „onero”: **incarricare* (*in, carricare⁶* „a încărca” < *carrus* „car”) vs *onero, are* „a încărca, a împovăra”;

Indesu, are, atu [*Îndes, -are, -at*] „condenso”: **indensare* (*in, densare* „a îndesa”) vs *condenso, are* „a strânge, a îndesa”;

¹ Scris: *Spal*.

² *Perlavo, are* „a spăla cu totul, până la capăt” (Tertullianus).

³ Derivatul *ventare* „a treiera” este atestat în latina târzie (v. Ernout și Meillet s.v. *uentus*).

⁴ Part. pf. pasiv al vb. *bibo, ere* „a bea”.

⁵ Verb atestat în latina târzie (Paulinus Nolanus, sec. IV-V).

⁶ Derivatul *carrico, are* apare în latina târzie, păstrându-se în limbile romanice, spre deosebire de *onerare*.

Ingroșu, șere, atu [*Îngroș, -șear, -at*] „incrasso”: **ingrossiare* (*in, grossus* „gros”) vs *incrasso, are* (*in, crassus* „gros”) „a îngreșă”;

*Insérinu*¹, *are, atu* [*Însărin, -are, -at*] „sereno”: **inserinare*² (*in, serenare* „a face senin, a însenina”);

Inșoru, are, atu [*Înșor, -are, -at*] „uxorem duco”³: **inuxorare*⁴ (*in, uxor, oris* „soție”).

Etimioane formate cu prefixul *sub-*:

Sughitiu, are, atu [*Sughiț, -are, -at*] „singultio”: **subgluttiare* (*sub, gluttiare* „a înghiți”) vs *singultio, ire* „a sughita”;

Surpu, are, atu [*Surp, -are, -at*] „concido” (de exemplu: *domum*⁵): **subrupare* (*sub, rumpo, ere, rupi, ruptum* „a rupe, a sparge”) vs *concido, ere* „a tăia în bucăți; a distruge”.

7. Concluzii

Folosind un corpus format din verbe românești consemnate la începutul secolului al XIX-lea și din echivalentele lor în latina clasică, am observat, prin comparație cu etimoanele verbelor respective, câteva tipuri de schimbări lexicale și semantice. Pornind de la teoria coșeriană a schimbării lingvistice, conform căreia limba „se face” și „se reface” continuu, însă nu din nimic, ci de la o stare anterioară, am văzut că, în trecerea de la latină la română, atât formele, cât și sensurile cuvintelor se modifică în grade diferite. În ciuda schimbării, permanenta construire a sistemului îi conferă acestuia unitate și continuitate. Inovarea adoptată se face în cadrul aceluiași sistem. Astfel, coincidența între echivalentul latinesc și etimonul verbului este marca unei continuități nemijlocite de la latină la română, iar diferența între echivalentul latinesc și etimonul verbului românesc dovedește o continuitate prin schimbare, grație potențialităților sistemului.

Deși cauzele ei nu pot fi determinate, inovarea poate fi observată în raport cu ceea ce numim „latină clasică”, de fapt o limbă comună, atestată în scris, în care putem identifica o mare parte a etimoanelor verbelor moștenite în română. În cazul altora dintre aceste etimoane, inovarea s-a produs în cadrul limbii latine, fie în dinamica vorbirii, acestea nefiind atestate în scris, fie prin formarea lor ulterioară (în latina târzie), prin compunere și derivare de la forme atestate în latina clasică.

Prin compararea sensurilor etimoanelor cu cele ale echivalentelor din latina clasică se constată o dinamică a sensurilor cuvintelor moștenite, care începe din latină

¹ Scris: *Inserinu*.

² Cf. *inserenus, a, um* „care nu este senin”.

³ „A lua ca nevastă”.

⁴ Verbul *uxoror, ari* „a se însura, a fi înșurat” este atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *uxoror*).

⁵ „Casa”.

și merge de la identitate de sens, la coincidență parțială, la extensie și specializare semantică, până la o diferențiere totală și lipsa motivării relațiilor semantice.

Propunând o listă de cuvinte ce urmau să facă parte din fondul principal lexical al românei culte, unice și unitare, I. Alexi, asemenea celorlalți autori de gramatici, contribuie la constituirea normei, în acord cu „alte realizări permise de sistem” (Coșeriu 1997, 213).

Referințe bibliografice

- Blaise, Albert. 1954. *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens* (revu par H. Chirat). Turnhout: Brepols.
- Coșeriu, Eugeniu. 1997. *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu. București: Editura Enciclopedică.
- Ernout, A., Meillet, A. 1951. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Troisième édition revue, corrigée et augmentée d'un index. Paris: Klincksieck.
- Gaffiot, Félix. 2000. *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert. Paris: Hachette.
- Gheție, Ion. 1982. *Introducere în studiul limbii române literare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Guțu, Gheorghe. 2003. *Dicționar latin-român*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Humanitas.
- Nicolescu, Aurel. 1971. *Școala Ardeleană și limba română*. București: Editura Științifică.
- Piuariu-Molnar, Ioan. 2018. *Deutsch-Walachische Sprachlehre, Gramatică germano-română, Viena 1788*. Vol. I-II. Ediție critică, studiu introductiv, traducere și note de Ana-Maria Minuț și Ion Lihaciu. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- Slușanschi, Dan. 1994. *Sintaxa limbii latine*. Vol. I. *Sintaxa propoziției*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Editura Universității București.
- ****Școala Ardeleană, II, Scrieri lingvistice, scrieri literare*. 2018. Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel, București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.

Sigle

- Alexi 1826 = Alexi, Ioan. 1826. *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta*. Viena.
- DLR = ****Dicționarul limbii române*, lit. A-Z. București. 1913-2000.